

Bánkeszi Katalin

„Digitalizálni, de...”. Érvek és ellenérvek, félelmek és remények

Noha mára már a közgyűjtemények minden területén megindult a digitalizálás, a dokumentumoknak csak igen kis százaléka érhető el elektronikus formában. További probléma, hogy nincs olyan adatbázis, amely összesítené és átláthatóvá tenné a magyar digitális közvagyonot. Ennek megoldására jön létre a közeli jövőben az Országos Digitalizálási Kataszter. A digitalizálás során dönteni kell prioritásokról, az alkalmazott technológiáról, a források előteremtéséről, a formátumokról és sok más kérdésről. Hasznos lenne, ha időnként megosztanánk egymással tapasztalatainkat, megismernénk a sikeres projekteket, értesülnénk az elért eredményekről és az oda vezető út buktatóiról. Ezt szolgálta az a konferencia is, amelyen az alábbi cikk előadás formájában elhangzott.

A hazai közgyűjteményi digitalizálás eddigi eredményei

A hazai közgyűjtemények közül a könyvtárak járnak leginkább elől a digitalizálásban; az utóbbi években azonban a múzeumok is felzárkóztak, és a levéltárak is jelentős előrelépést tettek ezen a téren. Örvendetes, hogy mindhárom nagy közgyűjteményi terület kifejezte szándékát a munkák összehangolására, az egységes elvek alkalmazására. Reményeink szerint, hamarosan elindul egy TÁMOP¹ forrásokkal támogatott projekt a jó gyakorlatok összegyűjtésére, az elvek összehangolására és a közös gondolkodás támogatására.

A három területnek vannak ugyanakkor olyan sajátosságai, amelyek nem hagyhatók figyelmen kívül, mégis sok kérdésben szükséges az egyeztetés, ha egységes szolgáltatási felületen szeretnénk megjeleníteni, illetve átjárható archívumokban kívánjuk őrizni a digitális formában tárolt kulturális örökségünket.

A digitalizálás gyűjteményeinknek minden dokumentumtípusát érinti, szövegekkel, álló- és mozgóképekkel, hangfájlokkal, audiovizuális dokumentumokkal egyaránt foglalkozunk, így különféle formátumokkal és technológiával dolgozunk, más-más metaadatokkal írjuk le az egyes dokumentumtípusokat.

A digitalizált, illetve eleve elektronikus formában létrejött művekből online (vagy offline) szolgáltatásokat építünk, amelyek szép számmal jelennek meg a világhálón. A könyvtári területen talán leg-

ismertebb online gyűjtemény, az Országos Széchényi Könyvtárban működő a Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK)², amely több mint 15 éve foglalkozik a weben megjelenő (és gyakran nyomtalanul eltűnő) dokumentumok összegyűjtésével, illetve a MEK számára felhasználási engedélyek keretében felajánlott művek közzétételével. Jelenleg mintegy 8000 dokumentum kereshető benne több szempont szerint. A MEK népszerűsége vitathatatlan: az átlagos havi látogatószám 2010 első négy hónapjában meghaladta az 1,7 milliót!

Igaz, a MEK esetében kevésbé jellemző a digitalizálás mint gyarapítási mód, mégis előfordul, hogy egyes művek ezen a módon kerülnek a gyűjteménybe. Ez főként abban az esetben történik így, ha a tematikus összeállítások szerkesztése közben kiderülnek „fehér foltok”, vagyis a szerkesztők a teljességhez hiányolnak egyes műveket. Ezeket aztán kifejezetten a tervezett weboldalhoz digitalizálják a MEK munkatársai. Hasonló a helyzet az egyetemi tanszékekkel folytatott együttműködés kapcsán, amikor is a leendő informatikus-könyvtáros hallgatók szakmai gyakorlatuk részeként digitalizálnak megadott műveket. Később ezek is a MEK „könyvespolcain” jelennek meg.

A weben megjelenő időszakos kiadványok is gyakran eltűnnek egy idő után, hiszen nem mindenütt foglalkoznak a közreadók az archiválással, a régebbi számok elérhetőségével. Gondoskodni kell a folyóiratok megőrzéséről, ami természetesen az elektronikus formátumra is igaz. Az interneten megjelenő periodikus kiadványok nyilvántartására az Elektronikus Periodika Archívum (EPA)³ vállal-

kozott. Munkatársai lehetőség szerint archiválják is a régebbi évfolyamokat, ha a kiadóval sikerül megegyezésre jutni. Sok esetben távoli archívumra mutatnak az adatok, de ez is nagyon fontos a megtalálhatóság szempontjából. A távoli elérésű és az archivált folyóiratok száma összesen meghaladja az 1600-at.

A szövegtárak körében különleges vállalkozás a *Digitális Irodalmi Akadémia (DIA)*⁴, amely a kortárs írók nyomtatásban megjelent műveit teszi közzé kereshetően, saját és oktatási célra ingyenesen letölthető formában. Európai szinten is egyedülálló, hogy a kortárs irodalom egy jelentős része teljes szöveggel szabadon elérhetővé válik bárki számára. A program jelenleg a *Petőfi Irodalmi Múzeum* gondozásában működik, de a webszolgáltatás létrehozásában és működtetésében jelentős szerepet vállalt a *Neumann János Digitális Könyvtár* is.

Számos példát mutathatnék még. A teljesség igénye nélkül említek meg néhány szolgáltatást; mint a *Hódmezővásárhelyi Elektronikus Könyvtár*⁵, a *Heves megyei Elektronikus Könyvtár*⁶ a *Borsodi Digitális Könyvtár*⁷, a *KlímóTeca*⁸ és a *Kempelen Farkas Digitális Tankönyvtár*⁹, amelyek főként digitális szövegeket tesznek közzé, részben helytörténeti jelentőségű, részben oktatást támogató tartalommal.

A világhálón nemcsak szöveges anyagokat találunk szép számmal, hanem különlegesen gazdag képgyűjteményeket is, mint például a *Képzőművészet Magyarországon*¹⁰ című összeállítást, amely igényes módon mutatja be a magyar festőművészet kiemelkedő alakjait és alkotásait. A *Magyar Digitális Képkönyvtár*¹¹ az egyik legújabb szolgáltatás, amely a könyvtárak digitális képanyagának reprezentáns bemutatóhelye, adatbázis-támogatással, sokoldalú kereshetőséggel, újszerű szolgáltatáskínálattal. A virtuális gyűjtemény egyik erénye, hogy felhívja a figyelmet a könyvtárakban található olyan képi dokumentumokra is, amelyek kevésbé ismertek a felhasználók körében, sőt egy részükhöz a beiratkozott olvasók sem férnek hozzá állományvédelmi okokból. Az elektronikus formában elérhető tartalomszolgáltatásoknak éppen ez lehet az egyik fontos szerepe, hogy széles körben megismertetnek és elérhetővé tesznek rejtett kulturális értékeket.

Feltétlenül meg kell említenünk a *Nemzeti Audiovizuális Archívumot (NAVA)*¹² is, amely a magyar TV és rádióműsorok archiválásával a magyar kulturális örökség körébe tartozó audiovizuális anyagok

megőrzésének nem kis feladatát vállalta föl. Szerző jogi okokból a gyűjtemény elérése csak korlátozott formában lehetséges. A könyvtárakban *NAVA-pontok*¹³ jöttek létre, ahol helyben megtekinthető az archívum tartalma.

A hangfelvételek digitalizálásával kapcsolatosan érdekességként említeném, hogy az OSZK-ban elkészült a *Kossuth Lajos hangja*¹⁴ című weboldal, ahol számos muzeális értékű felvétel hallgatható meg. A MEK-ben szép számmal találhatók *hangoskönyvek*¹⁵ a csökkent látóképességű olvasók számára. Ez utóbbi felvételek a *Vakok Intézetével* megvalósult együttműködés eredményeként váltak elérhetővé. A könyvesboltokban is találkozhatunk CD-ROM-on megvásárolható, MP3 felvételeken meghallgatható irodalmi művekkel.

A digitális szövegekből, képekből, hangfelvételekből gazdag multimédia weboldalak építhetők, melyekre jó példa lehet a Neumann-házban létrejött, s jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban működő *Jeles napok*¹⁶ szolgáltatás, amely naptári rendszerben elhelyezett ünnepek, események, jeles napok köré szervezve mutat meg számos ismert és kevésbé ismert dokumentumot és képet, amelyek hangfelvételekkel, videókkal és animációkkal kiegészítve hasznos oktatási segédanyaggá teszik az összeállítást.

A weben megjelenő tematikus szolgáltatások is jól használhatók az oktatásban, például az órai munka kiegészítéseként vagy házi dolgozatok készítésénél. A *Mesék Mátyás királyról*¹⁷ című weboldal 2008-ban készült, a reneszánsz év keretében. A MEK-ben található szövegek mellett az OSZK és más gyűjtemények képanyagából válogattuk az oldal tartalmát, a hangfelvételek egy része célirányosan a weboldalhoz készült.

Figyelemre méltók a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában (MTAK)* készült gazdag összeállítások (pl. *Kőrösi Csoma Sándorról*¹⁸, *Thomas Ender képeiből*¹⁹), melyek különleges dokumentumokat mutatnak be az MTA gyűjteményeiből – tudományos és népszerűsítő szerepük egyaránt jelentős.

Mindenképpen említésre méltó a *nyelvemlékeinkről készült honlap*²⁰, melynek érdekessége abban rejlik, hogy két „arca” van: egy tudományos²¹ és egy ismeretterjesztő²² jellegű változatot lapozgathatnak az ide látogatók. Az előbbi főként a kutatóknak szól, tudományos értékű forrásokkal, míg a második egy kisebb válogatás, elsősorban az oktatás szem-

pontjait követve, közérthető leírásokkal. Ilyen teljességgel és igényességgel eddig még sehol nem volt elérhető a nyelvünk kialakulásának, fejlődésének nyomait reprezentáló virtuális gyűjtemény.

Archiválás

A digitális dokumentumok esetében nemcsak a hozzáférhetőségre kell gondot fordítani, hanem a megőrzésre is. Célszerű jó minőségben digitalizálni a dokumentumainkat, s a mesterpéldányokat biztonságos tárhelyeken kell őrizni. A tervek szerint mindhárom közgyűjteményi terület saját archívumokban őrizné a dokumentumait, és ezekből biztonsági másolat kerülne egy fizikailag is távol lévő, központi közös archívumba. Az NIIF²³ nagykapacitású tárolóegységeket biztosító fejlesztései lehetővé teszik, hogy a könyvtárak, múzeumok és levéltárak jelentős mennyiségű tárhelyet vegyenek igénybe a hosszú távú, biztonságos megőrzés céljára. Ez azért is kézenfekvő lenne, mert az NIIF alapfeladata a felsőoktatás és a közgyűjtemények infrastrukturális támogatása, s rendelkezik is a biztonságos őrzéshez és tároláshoz szükséges technológiával és szaktudással. A közeljövőben várható fejlesztések jó alapot teremtenek az NIIF és a közgyűjtemények közti együttműködéshez.

Miért digitalizálunk?

Állományvédelem

A digitalizálási prioritások kijelölésénél az egyik legfontosabb szempont a közgyűjteményekben őrzött állomány védelme. Az állományvédelmi digitalizálás nemcsak a dokumentum kíméletét, hanem a hozzáférést is szolgálja, hiszen a digitális másolat a használat során képes helyettesíteni az eredetit, sőt elektronikus formában, egy időben lényegesen több olvasó férhet hozzá a forrásokhoz, mint a hagyományos dokumentumok korlátozott számú példányaihoz. A digitalizálással megvédjük a pusztulástól a gondjainkra bízott dokumentumokat, illetve használatra alkalmassá teszünk a sérült könyveket, folyóiratokat, kímélve egyúttal az eredetit, védve kopástól, sérüléstől. Szélsőséges esetben a megsemmisült eredeti dokumentum virtuálisan pótolható, vagy a digitális változattól többé-kevésbé helyreállítható. A sérülékeny vagy ritkaságszámba menő, kis példányszámú dokumentumokat sok esetben már csak digitális formában tudjuk az olvasókhoz eljuttatni.

Minőségi(bb) szolgáltatás

A digitális példány segítségével új minőséget lehet létrehozni a használat és a szolgáltatás terén. Elektronikus formában – különösen a teljes szöveggű feldolgozások esetében – a keresési lehetőségek lényegesen jobbak, mint a nyomtatott könyveknél: gyorsabban és pontosabban találhatjuk meg a számunkra fontos információt. Lehetővé válik új tartalomszolgáltatások létrehozása, tematikus weboldalak szerkesztése, a digitális szöveg többcélú újrahasznosítása.

Gazdaságossági szempontok

Arra is érdemes gondolni, hogy a helyi érdeklődésre számot tartó, kis példányszámban forgalmazható kiadványok nyomdaköltsége sokszor aránytalanul magas lenne. A kérdéses művet sokkal gazdaságosabban lehet közzétenni elektronikus formában, hiszen mentesülhetünk a nyomdaköltségtől, s mégis szélesebb körhöz eljuttathatjuk a művet. Arról már nem is beszélve, hogy a digitálisan született műveknek eredendően a hálózat a leggyakoribb megjelenési felülete (lásd digitális fotózás, számítógépes szövegszerkesztés, digitális kézirat, digitális kamera felvétele stb.).

Állománygyarapítás, gyűjteménykezelés

A digitális dokumentumok használata a gyarapításnak egy sajátos módját valósítja meg, hiszen olyan műveket is szolgáltatathatunk az olvasóinknak, melyek hagyományos formában nem találhatók meg a gyűjteményünkben. A hatályos szerzői jogi törvény²⁴ értelmében a könyvtárak zárt hálózatán jogszerűen terjeszthetők a gyűjtemény köréből digitalizált művek, így nem csak a létrehozó intézmény olvasói tekinthetik meg azokat, hanem a könyvtári rendszer egészében elérhetővé válnak. Különleges eset az is, amikor a digitális másolat teszi lehetővé, hogy virtuálisan helyre állítsunk hiányos köteteket²⁵ vagy olyan műveket, amelyeknek egyetlen intézményben sincs teljes példánya²⁶.

Az egyenlő hozzáférés elve

Az elektronikus úton elérhető szolgáltatásoknak esélyegyenlőséget teremtő szerepe is van, hiszen az internet segítségével az ország minden pontján elérhetővé válik a dokumentum, mivel az internet

ma már szinte minden településen elérhető. Le-küzdhetők a fizikai és a földrajzi hátrányok. A mozgáskorlátozottak is könnyebben jutnak hozzá az információhoz, ha az a világhálón elérhető, s így akár otthonukból igénybe vehetik a számukra fontos közérdekű információkat és tartalomszolgáltatásokat.

Európai szinten számos törekvés van arra, hogy a nemzeti kulturális örökségi értékek az országhatárokon túl is széles körben megismerhetők és elérhetők legyenek. Közös adatbázisok épülnek, melyek képesek reprezentálni kontinensünk kultúrájának sokszínűségét. Az *Europeana*²⁷ még kevés magyar dokumentumot tartalmaz, de reméljük, ez a helyzet hamarosan változni fog, és egy aggregátori rendszeren keresztül egyre több tartalom jelenik meg Magyarországról is. Projektek sokasága indul, melyek támogatják a digitális tartalmak összegyűjtését és az Europeana-ba töltését. A nemzetközi pályázatoknak egy másik hozadéka, hogy kölcsönösen előnyös „csere” formájában virtuálisan kiegészíthetők az egyes nemzeti gyűjtemények a fizikailag távol, akár más országokban őrzött patriotika²⁸ dokumentumokkal.

Azért ez nem olyan egyszerű...

Amiről eddig szó volt, az mind jól hangzik az elért vagy elérhető eredmények szempontjából, de azért a dolog nem mindig egyszerű. Amíg eljutunk a szolgáltatásig, a digitalizálás során számtalanszor kerülünk döntési helyzetbe, és sokszor ütközünk problémákba²⁹. Az elektronikus dokumentumok kezelése sajátos helyzeteket teremt, amelyekre nincsenek kész megoldásaink.

Mindjárt a tervezés elején felmerül a kérdés, hogy *mit* digitalizáljunk? Egyszerre mindent nem lehet (és nem is kell), tehát a célok és egyéb szempontok figyelembe vételével válogatnunk kell a gyűjteményből, prioritásokat kell kijelölnünk. Ez, természetesen, akkor működhet igazán jól, ha van előremutató, hosszabb időszakot felölelő digitalizálási stratégiánk, amely kijelöl számunkra egy tervezett útvonalat.

Az átgondolt, tervszerű fejlesztés mindig hatékonyabb, mint az ad hoc döntés alapján elkezdett munka. De ki hozza meg a döntést és milyen alapon? Ez nem könnyű kérdés, de segít, ha átgondoljuk a lehetőségeinket, a céljainkat, felmérjük a rendelkezésünkre álló erőforrásokat. Legfontosabb mindig a cél meghatározása: *kinek* készül a szol-

gáltatás és *milyen céllal*? *Hol és milyen formában* szeretnénk elérhetővé tenni a tartalmakat? Melyek a legfontosabb szempontok: az állományvédelem és a nehezen hozzáférhető, unikális dokumentumaink közzététele? Vagy egy helytörténeti témát sokoldalúan feldolgozó összeállítás készítése? Ilyen és hasonló kérdések befolyásolják a választásunkat, a prioritások kijelölését. Más-más dokumentum kerül előtérbe attól függően, hogy szórakoztatási vagy oktatási, netán kutatási célú szolgáltatást kívánunk létrehozni. Érdemes előzetesen megvizsgálni, hogy a szerzői jogok hogyan befolyásolhatják a szolgáltatás módját, a közvetítő csatorna megválasztását. Szükség esetén időben gondoskodjunk a felhasználási engedélyek beszerzéséről, ne érjen minket meglepetés.

Ha eldöntöttük, hogy a gyűjteményünkben mit szeretnénk digitalizálni, akkor következnek az állományvédelmi megfontolások. Milyen eszközzel, milyen technológiával lehet sérülésmentesen digitalizálni a kiválasztott műveket? Van-e felvágható többes példány, ami gyorsíthatja a folyamatot? (Az adagolós szkennerek percek alatt olvasnak be több száz oldalas műveket.) Kell-e előzetesen restaurálni a dokumentumot, vagy célszerűbb a restaurálási folyamatba iktatva, a lapokra szedéskor digitalizálni, majd ezt követően visszajuttatni a könyvet a restaurátorokhoz, hogy újrakössék a példányokat? (Több országban együtt jár a két folyamat, az állagmegóvás és a digitalizálás, mert ez megoldja az eredeti dokumentum védelmét, megteremti a szolgáltatás lehetőségét, és megoldja a frissen rendbe hozott dokumentum kíméletét is.)

Az állományvédelem szempontja meghatározó lehet a munka során alkalmazott *eszközök* és *technológia* kiválasztásakor is. Fontos szempont a dokumentum típusa, formája, mérete, állapota. Más-más eszközparkra van szükség egy régi, nehezen nyitható könyv, egy nagyméretű térkép vagy plakát, s megint más az aprónyomtatványok esetében. Az is kérdés lehet, hogy melyik megoldás gazdaságosabb hosszú távon: ha magunk szerezzük be az eszközöket és tanuljuk meg a használatukat, vagy külső segítséget veszünk igénybe, ahol már rendelkezésre áll az eszközpark és a működtetéshez szükséges tudás és tapasztalat. Arra is gondoljunk, hogy ha mi vásárolunk berendezéseket a digitalizáláshoz, vajon a jelenlegi projekt lezárulása után is megfelelően ki tudjuk-e használni azok kapacitását? Ha mégis úgy döntünk, hogy gépeket vásárolunk, ügyeljünk a célnak megfelelő és kellően korszerű technológia kiválasztására, hiszen a fejlődés rohamos léptekkel

halad, a ma ismert technológiai megoldások akár már holnapra elavulhatnak.

A szolgáltatási csatornák sokfélesége közül is választanunk kell. A használandó *formátum* szempontjából nem mindegy, hogy interneten tesszük-e közzé az állományokat, vagy offline hordozón lesz elérhető, esetleg zárt hálózaton szolgáltatjuk.

A jogi megfontolások mellett azt is vizsgálni kell, hogy a közvetítő csatorna milyen kapacitású, mennyire oldható meg a gyors elérés, akár nagyméretű fájlok esetében. Hány látogatóra számítunk? Milyen minőségben tesszük közzé az anyagokat? Lényeges lehet a digitális dokumentum mérete, felbontása, a megjelenítéshez szükséges környezet.

Fontos szempont lehet a *szolgáltatáspolitiká* is. Célszerű előremutatóan megtervezni, hogy az intézmény kinek, milyen formában és minőségben, milyen jogosultsági beállítások mellett kívánja elérhetővé tenni az általa őrzött értékeket. Mit engedünk meg a felhasználónak (mentés, nyomtatás stb.)? Kérünk-e regisztrációt? Mit nyújtunk ingyen és mit térítés ellenében? Érdemes ezeket a kérdéseket átgondolni és írásban is megfogalmazni, valamint a látogatók számára elérhetővé tenni, hogy világos legyen, milyen szolgáltatásokat, hogyan vehetnek igénybe. Ez is része a minőségbiztosításnak!

Mire idáig jutunk, talán eldőlt, hogy mit, mennyit, hogyan, mivel (kivel?) és milyen módon szeretnénk digitalizálni, de még mindig nem értünk a tervezés végére. Az igazi nehézségek még ezután jönnek: költségtervek, erőforrások felmérése, tervezése stb. Természetesen, az anyagi háttér megteremtése jelenti a legnagyobb feladatot. Sokat segít, ha rendelkezünk a korábban már említett, hosszabb távra szóló digitalizálási stratégiával, melyben egy-egy tervezett feladathoz esetleg már erőforrásokat is hozzárendeltünk, s amelyben legalább nagy vonalakban kidolgozott projektek is szerepelnek. Ez megkönnyíti a támogatási pályázatok beadását, az esetleges szponzorok felkutatását. A szakmailag kellően alátámasztott elképzelések jól átláthatók, könnyebb melléjük erőforrásokat tervezni.

Digitize necesse est...

Miért is foglalkozunk ezzel a kérdéssel, miért fontos nekünk a digitalizálás?

A könyvtárba betérő olvasók száma lassan, de folyamatosan csökken. Ennek egyik oka, hogy számos információ megtalálható az interneten (is), legyen szó közhasznú adatról, a tanuláshoz szükséges oktató anyagokról, vagy bármi másról. A másik ok – ami az előzőből is következik –, hogy a használók ennek kapcsán hozzászoknak a kényelemhez és egyre több információt szeretnének otthonról, távolról is elérni, sok időt és fáradságot takarítva meg ezzel.

Mit tehetnek a könyvtárak? Egyrészt át kell alakítani szolgáltatási struktúrájukat, új típusú programokkal kell fogadniuk a látogatókat. Másrészt a hagyományos szolgáltatások közül néhányat elektronikusan is elérhetővé kell tenniük, alkalmazva az új, széles körben használatos és népszerű technológiákat. Nagyon fontos azonban, hogy megtaláljuk az ideális arányt a helyben nyújtott és a távolról elérhető szolgáltatások között, mert valójában ez a titka annak, hogy mindkét csatornán a lehető legtöbb olvasót, használót érthessünk el.

Fontos, hogy tudjuk, *mit és hogyan használnak* olvasóink, mert így ismerhetjük meg a változó igényeket. Gondoljuk át, hogy milyen statisztikai adatokat gyűjtünk: kellően ismerjük-e az olvasók és a netoldalunk látogatóinak szokásait? Mit használnak a hagyományos dokumentumokból, és mit preferálnak inkább digitális formában? Növekszik-e a weboldalunk látogatottsága, mialatt a betérő olvasók száma csökken? Összességében érdemes vizsgálni a változás tendenciáit, és meg kell találni a módszereket, amelyekkel az intézményen belül, illetve a hálózaton keresztül vonzó szolgáltatásokat tudunk nyújtani a közönség számára.

Félelmeink

Vajon jogos-e az az aggodalom, hogy a neten közzétett dokumentumok útja nem követhető, nem tudni, hány másolat készül belőle, kinek adják tovább? Ebben a tekintetben a hagyományos és az elektronikus dokumentumok között valójában nincs jelentős különbség, hiszen a kikölcsönzött könyvet is lehet, hogy többen olvassák, másnak is odaadják, netán lemásolják. Mindkét esetben csak annyit tehetünk, hogy felhívjuk a figyelmet a *jogszerű használat* módjára, egyértelműen jelezzük, hogy mit lehet, és mit nem lehet tenni a dokumentumokkal a használat során. Természetesen, nekünk is jó példával kell szolgálni, s tekintettel kell lenni a szerzői jogi törvény előírásaira a szolgáltatások működtetése során. Ez nem mindig egyszerű: meg kell találni az egyensúlyt az információhoz

való szabad hozzáférés és a jogszerűség között. A könyvtárak így is némi kedvezményt élveznek a szerzői jogok kezelése tekintetében, hiszen a saját gyűjteményükből engedély nélkül is végezhetnek digitalizálást megőrzési céllal, illetve helyben szolgáltatás vagy könyvtárközi kölcsönzés céljára. Ma már léteznek és terjednek olyan technológiai megoldások (*Digital Rights Management = DRM*³⁰), melyek segítségével lehetővé válik a jogvédett dokumentumok kölcsönzése³¹.

Sokan félnek attól, hogy lazul a személyes kapcsolat az olvasóval, ha nem jön be a könyvtárba, hanem távolról éri el a dokumentumainkat. Referenzkérdést ugyanakkor megválaszolhatunk skype vagy chat segítségével, sőt akár SMS-ben is. Vagyis megint arról van szó, hogy az eszközeink változnak, és ennek nyomán kicsit átalakulnak a hagyományos szolgáltatások is. Új kompetenciákat kell szereznünk, új technológiák használatát kell megtanulnunk, hogy továbbra is hasznos segítséget nyújtsunk az érdeklődőknek, függetlenül attól, hogy beiratkozott olvasóról vagy internetes látogatóról van-e szó.

Hasonló félelem alakult ki a *közös katalógusokkal* szemben is, mivel az ellenőrzött rekordok letöltési lehetőségével egyszerűsödik a katalogizálók munkája. Nem törvényszerű, hogy ennek következtében el kell bocsátani a katalogizáló munkatársak egy részét, hiszen éppen az előbb említett újszerű szolgáltatások működtetésénél szükség van a munkájukra.

Más téren, de aggodalmat tapasztaltunk például a Magyar Digitális Képkönyvtár esetében is. Egyrészt a partnerkönyvtárak nem szívesen „adták be” egy közös szolgáltatásba a képeiket, mert attól féltek, hogy elveszítenek olvasókat, hiszen nem ők szolgáltatják a dokumentumaikat. Ez azért fölösleges félelem, mert az egyik nem zárja ki a másikat, sőt a különféle megjelenési felületek inkább erősíthetik egymást. Az őrző könyvtár saját weboldalán is létrehozhat digitális könyvtárat vagy képalbumot, s ugyanakkor a közös adatbázisban is elérhetővé válnak a képei. A háttérben működő archívum sem az egyedüli őrzőhelye a mesterpéldányoknak, hanem egy biztonsági másolat elhelyezéséről van szó csupán. Ráadásul a partnerkönyvtár szerveréhez képest egy fizikailag távoli helyen őrizzük a másolatot, amit az olvasók számára egyáltalán nem teszünk hozzáférhetővé.

A képkönyvtár megnyitása óta szerzett tapasztalataink azt mutatják, hogy az egyes könyvtárak gyűj-

teménye iránt nem csökkent az érdeklődés, sőt ellenkezőleg: a közös ponton kereshető adatbázis ráirányítja a figyelmet a többi könyvtár képeire is. Arra is lehetőség van, hogy a digitális kép leíró adatai között szerepeljen a beadó intézmény weboldalának a címe, illetve az az URL cím, amelyen a kép a könyvtár saját webes szolgáltatásai között megtalálható.

Érdekes, hogy ezzel a lehetőséggel kevesen éltek, pedig így át lehetne csalogatni a látogatókat a központi szolgáltatásból a partnerek weboldalaira. A képkönyvtár statisztikai adatait átadjuk az őrző helyeknek, amelyek a központi szolgáltatás látogatói adataival növelhetik saját statisztikai értékeiket.

A képkönyvtárban másolatot is lehet kérni a dokumentumokról, de ezt nem központilag teljesítjük (bár valószínűleg ez lenne a hatékonyabb megoldás), hanem az őrző könyvtárhoz irányítjuk a kérést, ezzel a bevétel is teljes egészében ott jelentkezik.

Úgy gondolom, hogy ezek az előnyök nem elhanyagolhatók, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a szolgáltatás fejlesztésével kapcsolatos költségek és feladatok csak egyetlen helyen jelentkeztek, de minden partner használhatja az így létrejött adatbázist. Ráfordítás az ő esetükben csak olyan ponton jelentkeznek, ahol egyébként is saját erőforrásokat kellene befektetni: ez pedig a digitalizálás és a metaadatok létrehozása. Ezt a könyvtár akkor is megtenné, ha nem jött volna létre az a központi szolgáltatás, amely ily módon egy újabb megjelenési lehetőséget jelent, újabb költségek nélkül. Az sem utolsó szempont, hogy központilag üzemeltetett szolgáltatások működtetése is csak egy helyen jelent erőforrásigényt, vagyis eredményesen költséghatékony megoldás a közösség szempontjából.

A digitális gyűjteményekre épített új szolgáltatások

A digitalizálás a nehézségek és az aggodalmak ellenére is elengedhetetlen és egyúttal hasznos is, hiszen a tudásközvetítés új módját jelenti, és megnyitja az utat közös tudástárak létrejötté, az információvagyon növelése előtt. A könyvtárak, múzeumok és levéltárak feladata továbbra is az, hogy összegyűjtsék, rendszerezék a különféle tudományterületek írott és tárgyi értékeit, valamint eljuttassák azt az olvasókhöz, látogatókhoz – hagyományos és digitális formában egyaránt.

A digitális szolgáltatások új használók érdeklődését is felkelthetik, olyanokét, akik a fizikai gyűjteményeket kevésbé látogatják. Igaz, a korábbihoz képest nagyobb aktivitásra, nyitottságra és kreativitásra van szükség a munkatársak részéről, hogy ezt a lehetőséget maximálisan ki tudjuk használni. Ha például blogot írunk a könyvtár eseményeiről, újdonságairól, akkor rendszeresen közölni kell az aktuális információkat, vagyis valakinek folyamatosan foglalkozni kell a karbantartással, ha skype-on fogadunk kéréseket, kérdéseket, akkor egy kollégának „ügyeletet” kell tartania, hiszen ezeknek a kommunikációs csatornáknak az a lényege, hogy szinte élő kapcsolatot hoznak létre, vagyis illik azonnal reagálni a beérkező megkeresésekre. Ez azt is jelenti, hogy szerencsés, ha készségszerűen tudjuk használni ezeket az eszközöket, hogy lépést tudjunk tartani az olvasókkal, akik egyre gyakrabban élnek ezekkel a lehetőségekkel.

Nem várhatunk arra, hogy több lesz a beiratkozott olvasó, hiszen ma a távolról elérhető információszolgáltatások korát éljük. Ki kell lépni a könyvtár falai közül, és nekünk is fel kell keresnünk azokat a helyeket, ahol újabb potenciális használókat érhetünk el. Egyre több könyvtár jelenik meg a közösségi oldalakon³², és nem is eredménytelenül. Ezen a módon is bővíthetjük olvasóink számát, és egy eddiginél szélesebb körben ismertethetjük meg gyűjteményünket, szolgáltatásainkat.

Egyre-másra jelennek meg az e-könyvolvasók³³, amelyek egyre jobban próbálják visszaadni a nyomtatott könyv olvasásának élményét, kombinálva a hordozhatósággal és az elektronikus dokumentumok rugalmas kezelhetőségével, többletszolgáltatásaival. Érdekesség a könyvtári szolgáltatások palettáján az *EOD* (*e-book on demand* = e-könyv igény szerint³⁴), vagyis a térítés ellenében megrendelhető saját digitális könyv. A *POD* (*Print on Demand* = reprintek igény szerint)³⁵ szolgáltatás, azaz rendelésre nyomtatás is elérhető már az OSZK honlapján. És jönnek az I-phone alkalmazások is...

Hosszú távú megőrzés

Visszatérve még a megőrzés kérdéséhez, elmondható, hogy ezen a téren még kevés tapasztalattal rendelkezünk, de az már látható, hogy ezt a feladatot úgy lehet gazdaságosan megoldani, ha nem több helyen dolgoznak az egységesítéssel, a migrálással stb. Hatékonyabb megoldás, ha ezt a feladatot a *központi archívumokra* bízuk, s a hoz-

záértő szakemberek itt keresik meg a legjobb megoldást a technológiai változások követésére.

Összegzés

Az eddigiekből következik, hogy az együttgondolkodás, a tapasztalatok átadása, a rendszeres konzultáció sok fölösleges kiadástól kímélheti meg a gyűjteményi szakembereket, és gazdaságosabb, hatékonyabb működést tesz lehetővé. A közös szolgáltatásokban megjelenő dokumentumok nagyobb vonzerőt jelentenek a használók számára, és ráirányíthatják a figyelmet a kevésbé ismert értékekre is. Erőforrásainkat is jobban kihasználhatjuk, ha élünk a lehetőséggel, hogy megismerjük mások tapasztalatait, s tanulunk egymástól. Ha közös projektekben egyesítjük az erőinket, megosztjuk, és jobban kihasználjuk a szűkös erőforrásokat, s egy helyre összpontosítjuk több, egyébként más-más intézményben dolgozó szakember tudását.

A gyorsan változó igényeknek csak úgy tudunk megfelelni, ha tanulunk és tanítunk, képezzük magunkat és segítjük a látogatóinkat abban, hogy eligazodjanak az információtengerben. Megtanítjuk, hogy a munkájukban és a mindennapi életükben hogyan tudják hasznosítani a digitális technológiákat, hogyan találják meg a leggyorsabban a keresett információt, hogyan épülhet be a mindennapjaikba a digitális technológia számos újdonsága.

Jegyzetek és hivatkozások

¹ Társadalmi Megújulás Operatív Program, az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében.

² <http://www.mek.oszk.hu>

³ <http://epa.oszk.hu/>

⁴ <http://www.irodalmiakademia.hu>

⁵ <http://www.nlvk.hu/jadox/guide.jsp>

⁶

http://www.brody.iif.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=30&Itemid=48

⁷ <http://www.rfmlib.hu/digitkonyvtar/>

⁸ <http://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi>

⁹ <http://www.tankonyvtar.hu/>

¹⁰ <http://www.hung-art.hu/>

¹¹ <http://www.kepkonyvtar.hu>

¹² <http://www.nava.hu>

¹³ <http://www.nava.hu/navapont/lista.php>

¹⁴ Kossuth hangja fonográfhangereken:

<http://mek.oszk.hu/kiallitas/kossuthangja/>

- 15 <http://mek.oszk.hu/keresések/keresesf.phtml?formatum=MP3>
- 16 Jeles napok. Multimédiás oktatási segédanyag: <http://jelesnapok.oszk.hu>
- 17 Mesék Mátyás királyról: <http://matyasmesek.oszk.hu/>
- 18 <http://csoma.mtak.hu/>
- 19 Thomas Ender tájképei: <http://ender.mtak.hu/>
- 20 Magyar Nyelvelmékek: <http://nyelvelmek.oszk.hu/>
- 21 <http://nyelvelmek.oszk.hu/tud/bevezeto>
- 22 <http://nyelvelmek.oszk.hu/ism/legek>
- 23 Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Intézet: <http://www.niif.hu>
- 24 http://www.mszh.hu/jogforras/1999_LXXVI_Szt.pdf
- 25 <http://www.jokonyv.eoldal.hu/oldal/letoltheto> (2010. május 20.)
- 26 Codex Sinaiticus: <http://www.codexsinaiticus.org/en/> (2010. május 20.)
- 27 <http://www.europeana.eu/>
- 28 Az ország- vagy államhatárokon túl megjelent, de az adott országról szóló, vagy azzal kapcsolatban levő dokumentumok.
- 29 Tószegi Zsuzsanna: A könyvdigitalizálás egyes kérdései. In: Magyar Tudomány, 166. köt. 11. sz. 2006. <http://www.matud.iif.hu/06nov/13.html>
- 30 Tószegi Zsuzsanna: A szerzői jogok védelmét szolgáló digitális technológia TMT, 53. köt. 10. sz. 2006. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=4533&issue_id=476
- 31 Mikola Rezső: Digitális tananyagokhoz másolásvédelem. Szerzői jogvédelem és komplett kereskedelmi rendszer. MultiMédia az Oktatásban 2007 konferencia, Budapesti Műszaki Főiskola, 2007. augusztus 23-24. http://uni-obuda.hu/conferences/multimedia2007/10_MikolaRezszo.pdf
- 32 <http://fiksz.klog.hu/28/konyvtar-az-iwiw-entapasztalat-elso-kezbol/>

- 33 <http://ekonyvolvaso.blog.hu/>
- 34 <http://www.oszk.hu/eod/>
- 35 <http://www.oszk.hu/eod/pod.pdf>

Irodalom

CONSTANTINOVITS Milán: Margit öve és kódexek – avagy nyelvtörténeti izgalom = Hirextra, 2008. április 30. <http://www.hirextra.hu/2008/04/30/margit-ove-es-kodexek-8211-avagy-nyelvtorteneti-izgalom/> (2010. május 20.)

MIKOLA Rezső: Digitális tananyagokhoz másolásvédelem – szerzői jogvédelem és komplett kereskedelmi rendszer. MultiMédia az Oktatásban 2007 konferencia, Budapesti Műszaki Főiskola, 2007. augusztus 23–24. http://uni-obuda.hu/conferences/multimedia2007/10_MikolaRezszo.pdf

TÓSZEGI Zsuzsanna: A könyvdigitalizálás egyes kérdései. = Magyar Tudomány, 166. köt. 11. sz. 2006. <http://www.matud.iif.hu/06nov/13.html>

TÓSZEGI Zsuzsanna: A szerzői jogok védelmét szolgáló digitális technológia. = TMT, 53. köt. 10. sz. 2006. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=4533&issue_id=476

Beérkezett: 2010. V. 25-én.

Bánkeszi Katalin

címzetes igazgató, az Országos Széchényi Könyvtár Elektronikus Dokumentum Központjának vezetője.
E-mail: bankeszi@oszk.hu

Jön a Windows 8

A Microsoft közölte a következő operációs rendszer egyes fontosabb részleteit. A hangsúly az indulási sebességen, az általános teljesítményen, illetve néhány érdekes újdonságon van.

A Windows 8 teljes mértékben támogatja az USB 3.0 és Bluetooth 3.0 technológiákat, ami önmagában még nem érdekesség, hiszen ennek megvalósítása még ezen platformok széles körű elterjedése előtt szükséges (éppen azok kedvező fogadtatása érdekében). Az már inkább figyelemreméltó, hogy nagy hangsúlyt helyeznek a bootidőre, vagyis a POST-teljesítményre, a különböző készenléti módokból történő, minden eddiginél gyorsabb visszatérésre, melyet azzal indokolnak, hogy az átlagfelhasználók éppen a tartalmak gyors elérése érdekében döntenek manapság a PC bekapcsolása mellett. Ennek érdekében minimálisan csökkentik az operációs rendszer indulási idejét, a rendszer szinte pillanatok alatt munkára készen áll. A Kinect (korábban Natal) vezérlőből is átvesznek egy-két megoldást, például a PC felismerheti az előtte ülő felhasználót, aki így automatikusan bejelentkezhet, a név és a jelszó megadása nélkül. A kijelző fényereje alkalmazkodna az aktuális megvilágításhoz, emellett tovább fejlesztik a BitLocker technológiát, amely a merevlemezre tárolt adatok titkosításáért felelős (megakadályozva pl. a lopás utáni adatlemásolást).

/SG.hu Hírlevél, 2010. június 29., <http://www.sg.hu/>

(SzP)